

Кореляційний аналіз виявив наступні взаємозв'язки:

1. Особи, у яких переважає ліва півкуля, здатні у вирішенні проблемних задач творчо мислити, оригінально підходять до проблеми, та вербально продукують у деталях можливі шляхи вирішення.

2. Логічність та невербальна креативність у праворуких осіб між собою є зворотно пов'язані.

3. При збільшенні продуктивності у невербальній креативності і збільшується продуктивність та деталізація у вербальній креативності. Отже, творчі люди проявляють себе креативно будь-яким способом, пристосовуючись до ситуації.

4. При зростанні рівня інтелекту зменшується здатність до невербального прояву креативності, адже праворуким особам притаманне більше словесно-логічне мислення, аніж образне.

5. Спостерігається багато кореляцій показника домінування лівої півкулі із вербальними тестами на креативність. Права мозкова півкуля зв'язана в основному з чутливою сферою, а ліва зв'язана з руховою і мовною сферою, тому люди з домінуючою лівою півкулею проявляють більше свою оригінальність словесним способом.

Ліворуку особи, які проявляють оригінальність у своїх діях, відповідно мають високий рівень інтуїції, уяви та за своєю природою вони творчі у ставленні до будь-якого роду діяльності. У них переважає дивергентне мислення, тобто тип мислення, який йде в різних напрямках від проблеми, відштовхуючись від її змісту. Творча інтуїція пов'язана з інтелектом як компонент інтелектуальної гнучкості, тому ті завдання на інтелект, які потрібно опрацювати швидко, та ті завдання у яких треба опрацювати значний обсяг інформації, вимагають підключення інтуїції. Недостатня інтелектуальна спроможність компенсується творчими здібностями. У перевчених осіб рівень продуктивності у невербальній креативності взаємопов'язаний з проявами деталізації та продуктивності у словесній формі. Отже, люди, які мають здатність продукувати велику кількість ідей, можуть застосовувати різноманітні стратегії при рішенні проблеми та детально розробляти ті ідеї, які виникають. Перевчені особи, із своїм образним мисленням, проявляють невербальну гнучкість тільки для розподілення у своїй уяві компонентів на класи, а наступна діяльність у них відбувається за допомогою вер-

бальної креативності та словесно логічного мислення. Тобто продукт їхньої діяльності їм простіше втілювати за допомогою мовлення або в письмовій формі.

За факторним аналізом в осіб з домінуючою лівою півкулею переважає вербальна креативність, словесно-творче мислення.

Враховуючи результати роботи, можна сказати, що основна гіпотеза частково підтвердилася. У праворуких осіб дійсно переважає вербальна креативність, а в ліворуких, навпаки, – невербальна, а тому спостерігаються відмінності в структурі цих здібностей. Перевчені особи (ті, які були ліворукими при народженні) у ході дослідження виявили більшу гнучкість за цими показниками, ніж особи, у яких домінує права півкуля. Натомість праворукі досліджувані мають вищий рівень інтелектуальних та креативних здібностей за більшістю показників.

Творче розв'язання завдань можливе тільки тоді, коли в ході розвитку суспільства створено умови для їх розв'язання. Оскільки наше суспільство більше пристосоване для праворуких осіб, тому й можливість ліворуким творчо себе проявляти у професійній діяльності обмежена. Саме тому слід пам'ятати, що у розвитку творчості обмеження недопоміжні, адже у особи, не залежно від того, якою вона є, має бути повна свобода творчих дій.

Відомо, що дуже важливою характеристикою для покращення рівня інтелектуальних та креативних здібностей є мотивація. Тому перед виконанням запланованої діяльності у ліворуких осіб має бути внутрішня готовність до розв'язання завдань. Отже, досліджуваним варто визначити свої інтереси, зацікавлення, те, що їх буде мотивувати, і спрямувати усі свої здібності, використовуючи внутрішні ресурси, на досягнення поставлених цілей.

1. Акимов М. К. Психологическая диагностика : Учебник для вузов / М. К. Акимов. – М. : Педагогика, 1995. – 656 с. 2. Березина Т. Н. Интеллект и креативность / Т. Н. Березина // Эдип. – 2008. – № 3. – С. 92-101. 3. Брагина Н. Н. Функциональные асимметрии человека / Н. Н. Брагина, Т. А. Доброхотова. – М. : Медицина, 1981. – 288 с. 4. Дружинин В. Н. Психология общих способностей / В. Н. Дружинин. – СПб. : Питер, 2000. – 368 с. 5. Холодная М. А. Психология интеллекта. Парадоксы и исследования / М. А. Холодная. – СПб. : Питер, 2002. – 272 с. 6. Стаття про теорію виникнення ліворуких [Цит. 2007, 19 січня] Доступний з: <http://www.levshei.net/3ktomy.html>

Надійшла до редколегії

Л. Коняєва, канд. психол. наук, доц.

СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СТУДЕНТІВ В ПРОЦЕСІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

У статті проаналізовані уявлення сучасних дослідників щодо змісту професійної ідентичності, загальних закономірностей і механізмів її формування. Визначені основні характеристики та психологічні особливості профіідентичності студентів, основні етапи, чинники, важливі умови її становлення і розвитку та особливості її динаміки в процесі навчання у вищому закладі освіти. З'ясовано, що важливими чинниками становлення професійної ідентичності та результативності професійної соціалізації студентів є особливості їх ціннісних орієнтацій і мотивації.

The article analyzed the idea of modern research on the content of professional identity, the general laws and mechanisms of its formation. The basic characteristics and psychological characteristics of students profidentity, milestones, important factors in terms of its formation and development and features of its dynamics in the learning process in higher educational institutions. It was found that important factors in the formation of professional identity and impact of professional socialization of students is a feature of their values and motivations.

Постановка проблеми. У сучасній психології зростає інтерес до проблеми формування активного суб'єкта діяльності, і зокрема професійної, і тому до особливостей становлення професійної самосвідомості та ідентичності студентської молоді. Необхідність їх цілеспрямованого формування в процесі соціалізації під час професійного навчання пов'язана з орієнтацією сучасної системи освіти України на професійний саморозви-

ток, активізацію творчого потенціалу, самостійності та життєвої і професійної позиції студентів.

Взагалі, період навчання у ВНЗ є сензитивним для становлення світогляду особистості студентів, їх ціннісних орієнтацій, особистісного і професійного самовизначення, розвитку професійної самосвідомості та ідентичності. Професійна ідентичність є важливим результатом формування цілісності особистості студента, яка свідчить про ступінь прийняття ним певної професійної дія-

льності як засобу самореалізації і розвитку та про ступінь визнання себе як професіонала. Більшість психологів вважає, що становлення ідентичності студентів пов'язано з успішною їх соціалізацією, з формуванням позиції суб'єкта діяльності. Студентська молодь знаходиться в найбільш інтенсивній фазі соціалізації, яка пов'язана передусім з навчанням у ВНЗ, як періодом здобування основи професійних знань, навичок, цінностей та уявлень, необхідних для подальшого професійного становлення особистості. Тому, однією з важливих її складових є професійна соціалізація студентів, вагомим критерієм успішності якої є сформована профідентичність, яка забезпечує належну продуктивність навчально-виховного процесу у ланці вищої освіти, професійний розвиток особистості студентів, актуалізацію їх суб'єктної активності, успішність їх майбутньої професійної діяльності.

Ідентичність – це специфічне утворення, що є ядром особистості, у структурі якої закладені основи регуляції її соціальної поведінки та діяльності. Тому, вивчення проблеми становлення професійної ідентичності студентів є актуальним і практично значущим завданням в плані вирішення проблем особистісного і професійного зростання сучасної молоді, формування механізмів саморегуляції і самоуправління своєю поведінкою, професіоналізму фахівця, реалізації його життєвої і професійної ідеології та професійної підготовки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній психології цілий ряд робіт присвячений вивченню проблеми професійної ідентичності, в тому числі особливостям її становлення в процесі отримання вищої освіти. Вченими визначені особливості формування і розвитку профідентичності (Е. П. Ермолаєва, Е. Еріксон, А. Маслоу, Ю. П. Поваренков, Л. Б. Шнейдер, Н. Л. Іванова та ін.); розкриті деякі питання становлення профідентичності студентів, зокрема в процесі соціалізації у ВНЗ (Д. О. Леонтьєв, Ю. П. Поваренков, Л. Б. Шнейдер, А. К. Маркова, Т. С. Березіна, І. Є. Григорович, У. С. Родигіна та ін.); проведений аналіз процесу професійної соціалізації взагалі (В. Я. Нечаєв, Н. А. Перінська, Ю. К. Чернова та ін.), і зокрема, студентів (І. С. Кон, Б. Г. Неміровський, М. С. Пряжніков, І. В. Воробйова, О. С. Студенікіна та ін.); виявлені особливості професійної самоідентифікації та самосвідомості фахівців різних професій (Е. Еріксон, В. Л. Зликов, В. Г. Панок, Н. В. Чепелєва та ін.). У цих дослідженнях розкриті закономірності і етапи становлення професійної ідентичності, особливості її розвитку та кризові явища в період навчання у ВНЗ, вплив учбової студентської групи на її формування та ін.

Разом з тим, неповністю розкриті особистісні чинники, які впливають на формування професійної ідентичності на етапі навчання у ВНЗ, а саме недостатньо вивчені особливості її становлення в залежності від змісту ціннісних орієнтацій та мотивації студентів в процесі соціалізації у ВНЗ.

Мета статті – на основі теоретичного аналізу визначити психологічні особливості, етапи та особистісні чинники становлення професійної ідентичності студентів в процесі соціалізації у ВНЗ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ряд вчених підкреслює, що студентство утворює особливу соціально-професійну групу, провідною функцією якої є систематичне та цілеспрямоване набуття професійних знань і вмій, навичок самостійної творчої діяльності, а професійне навчання є провідним активізуючим чинником професійно-особистісного самовизначення студентів, становлення їх професійної ідентичності [5; 14; 16].

На основі аналізу праць Л. І. Божович [3], І. В. Дубровіної [15] та Ю. О. Самаріна [13] ми виділили

важливі для становлення профідентичності риси психосоціального розвитку студентської молоді, а саме: 1) основне особистісне новоутворення юнацького віку – психологічна готовність до самовизначення особистості і процес її формування (активний вибір і оволодіння професією, самостійним плануванням своєї діяльності); 2) становлення самосвідомості, диференціація її внутрішньої структури, ускладнення змісту (самооцінки, ціннісних орієнтацій, формування ідентичності) як результат самопізнання, самовизначення, переоцінки себе; 3) утворення стійких ціннісних орієнтацій, моральних установок, посилення свідомих мотивів поведінки, що сприяє становленню світогляду студентів, їх етичних та естетичних установок; 4) усвідомлення своєї життєвої перспективи, що впливає на зміст і функціонування мотиваційно-потребової сфери; 5) отримання громадянської і психологічної зрілості, оволодіння соціальними ролями дорослої людини, початок становлення професійної самосвідомості.

Л. Є. Орбан-Лембрик [11] та Л. Д. Столяренко [14] відзначають, що соціалізація студентської молоді пов'язана з навчанням у ВНЗ та навчальною діяльністю, яка сприяє становленню їх професійної самосвідомості. За Г. Я. Крисюк [8], важливими функціями інституту вищої освіти є підготовка молоді до освоєння професійних ролей, засвоєння суспільних цінностей, моралі. ВНЗ є інститутом соціалізації студента, пов'язаний з закріпленням фахової соціальної ролі. Під час соціалізації пізнавальні інтереси студентів набувають професійної спрямованості, стійкішого характеру, розвиваються їх моральні, інтелектуальні сили [14].

Більшість вітчизняних вчених (Г. М. Андрєєва, В. В. Москаленко, В. Т. Циба, Л. Є. Орбан-Лембрик та ін.) трактують соціалізацію як складний, багатограний процес взаємин людини із соціальним середовищем, що здійснюється шляхом її входження до різних соціальних груп у процесі включення в конкретні види діяльності, та дозволяє їй за допомогою соціального пізнання, ідентифікації, навчання і виховання активно засвоїти певний соціальний досвід (соціальні норми, цінності тощо). За умов сприятливого її перебігу у особистості з'являється активна позиція суб'єкта соціальних відносин та система саморегуляції поведінки, що дозволяє їй інтегруватися в групі, у суспільстві, нарощувати і реалізовувати свій творчий потенціал. Під час соціалізації формується особистість з комплексом соціогенних параметрів (потреби, соціальні настанови, мотиви), структурується її свідомість та самосвідомість, розвивається ідентичність. Важливим чинником соціалізації індивіда є діяльність, ефективність якої є значущим критерієм його соціалізованості, остання також передбачає сформовану самосвідомість, моральну орієнтацію індивіда, осмислення свого соціального статусу і ролей [1; 10; 11].

За Е. Еріксоном [17], в юнацькому віці соціалізація будується навколо кризи ідентичності, пошук якої відбувається через освоєння різних ролей, моральні пошуки, тривалі випробування тощо. Якщо ці завдання не вирішуються, у молоді людиною може сформуватися неадекватна або "негативна" ідентичність. Але головна небезпека – розмивання відчуття свого "Я" через розгубленість, сумніви у можливості спрямувати своє життя в потрібне русло.

Під ідентичністю вчені (Н. В. Антонова, А. Ватерман, Дж. Марсія, Л. Є. Орбан-Лембрик, Л. Б. Шнейдер, Е. Еріксон та ін.) розуміють складний інтеграційний психологічний феномен, що складається з певних елементів; твердо засвоєний образ себе, що приймається особистістю у всьому багатстві її відношення до зовнішнього

світу, почуття адекватності та стабільності володіння нею власним "Я", незалежно від його змін і ситуації. Вона переживається суб'єктивно як почуття тотожності і безперервності власної особистості [2; 11; 16; 17]. Цей психічний компонент самосвідомості є результатом якогось процесу (самопізнання, саморозуміння, ототожнення, ідентифікації-відчуження тощо) [5; 9]. За Л. Б. Шнейдер, ідентичність визначається прагненням особистості до цілісності, а її втрата "вимиває" людину з соціального життя, веде до втрати сенсу [16].

Ідентичність окремої особистості формується через комплекс ототожнень, що сумуються протягом її становлення. Тому, провідним механізмом її розвитку є ідентифікація – неусвідомлюване ототожнення себе з іншими людьми, соціальними групами, їх цінностями, нормами, зразками поведінки та їх перехід на особистісно-значущий рівень [2; 9]. Переживання ідентичності актуалізується в особистісній і соціальній (особистісна і соціальна ідентичність), у тому числі і в професійній сфері людського життя [2; 5]. В. Л. Зливков [6] вказує, що за С. Московічі, серед сукупності ідентичностей одна з них стає на певний момент провідною та організує ієрархію в структурі ідентифікаційної матриці. В студентські роки саме професійна ідентичність може стати провідною, завдяки орієнтації людини на професійне самовизначення, яке вважається етапом соціалізації, усередині якого людина набуває готовність до самостійної професійної діяльності, тобто стає її суб'єктом, визначає для себе професійні позиції і перспективи, досягає їх [16].

І. В. Воробйовою та Г. Я. Крисюк професійна соціалізація трактується як двосторонній процес: входження молодого фахівця в професійне середовище, засвоєння професійного досвіду (ролей, норм, стандартів і цінностей професійного співтовариства), формування готовності реалізувати очікування щодо виконання певної ролі та активної реалізації професійної поведінки, постійного професійного саморозвитку. Через освіту передається професійний досвід, людина поступово входить в світ професійної діяльності. Навчання у ВНЗ – один з етапів професійної соціалізації, важливими показниками результативності якої є: наявність у студентів професійно-важливих якостей, соціально-професійного мислення, активність, суб'єктно-діяльнісна позиція, достатній рівень професійних навичок і адаптаційних можливостей. Значущими особистісними чинниками, що впливають на цей процес є система ціннісних орієнтацій та мотивація студентів, несформованість яких порушує їх професійну соціалізацію вже під час навчання. А одним з основних критеріїв її успішності є достатньо розвинена професійна ідентичність [4; 8].

Л. Б. Шнейдер [16] вважає професійну ідентичність неформальною, суб'єктивною реальністю, однією з категорій професійної самосвідомості особистості, яка виявляється в усвідомленні себе представником певної професії, професійного співтовариства і є аспектом специфічної інтеграції особистісної і соціальної ідентичності в професійній реальності. У. С. Родигіна [12] відмічає, що в психології її визначають як складний, багатовимірний інтеграційний психологічний феномен, що забезпечує людині цілісність, визначеність і тотожність (з професійною групою), як провідну характеристику її професійного розвитку та засіб самореалізації [7; 9; 16]. Вона розвивається у процесі професійного навчання, є результатом професійного самовизначення, персоналізації і самоорганізації; проявляється в когнітивно-емоційно-поведінкових самоописах свого "Я" [16] та містить мотиваційні та ціннісні характеристики особистості, які забезпечують орієнтацію у професійній спільноті і в широкому соціальному оточенні та дозволять

більш повно реалізовувати особистісний потенціал в професійній діяльності, прогнозувати можливі наслідки професійного вибору та намічати перспективи розвитку фахівця [7; 9]. Отже, основна суть профідентичності визначається через мотиваційно-ціннісний компонент особистості професіонала.

Основним механізмом формування профідентичності є професійна ідентифікація (об'єктивна і суб'єктивна єдність особистості з професійною групою, справою), яка у балансі з професійним відчуженням (об'єктивне і суб'єктивне відкидання вказаної єдності) породжує стійкість профідентичності (Я=Я) [16]. На думку В. Л. Зливкова [6], також важливим психологічним механізмом формування профідентичності, є само ідентифікація – своєрідне "примірювання" до себе значущих особливостей характеру, поведінки, спілкування (в тому числі і професійно важливих), при якій відбувається співвіднесення себе не з іншими, а з самим собою і формується уявлення про себе як самототожної, унікальної особистості. Її значення для студента полягає у створенні когнітивних конструкцій (особистісно і суспільно значущих), їх порівняння щодо специфіки відповідної професії, та максимально комфортних умов для інтеграції в професію. Вона забезпечує стабілізуючу і перетворюючу функцію професійної соціалізації.

Л. Б. Шнейдер вказує, що у процесі онтогенезу становлення профідентичності проходить ряд етапів, які за Е. Еріксоном співпадають з етапами соціалізації людини – довіри, автономії, ініціативності, досягнення, ідентичності, інтимності, творчості, інтеграції. Для її становлення важлива ритуалізація в професійній поведінці (захист дипломів, виступ на конференціях тощо) [16].

Більшість вчених не розводять поняття "професійна ідентичність фахівця" і "професійна ідентичність студента". Але У. С. Родигіна [12] вважає, що ці поняття вимагають окремого розгляду, визнаючи профідентичність згідно з Є. П. Єрмолоєвою продуктом тривалого особистісного і професійного розвитку, що з'являється на достатньо високих рівнях оволодіння професією. Вона розуміє профідентичність студента як єдність уявлень про себе як про майбутнього фахівця певної професійної групи, свої професійні і навчально-професійні цілі та можливості їх реалізації, емоційних переживань і усвідомленої активності, пов'язаних з придбанням професії, на основі чого з'являється відчуття тотожності з самим собою як майбутнім фахівцем. Вона відображує значущість для студента професії як засобу задоволення своїх потреб. Вчена встановила, що профідентичність студентів є самостійним психологічним феноменом зі своїми психологічними особливостями: 1) рівень її розвитку прямо пов'язаний з характером емоційного відношення до майбутньої професії, рівнем рефлексивності, емпатійних здібностей, мотивацією професійного навчання та актуалізованими процесами професійної ідентифікації і рефлексії; 2) її розвиток має нерівномірний (чергування латентних і кризових періодів), імовірнісний, діяльнісний та індивідуальний характер; 3) основними її характеристиками є "емоції від задоволеності / незадоволеності потреб людини в даній професії" і "позиція активного / пасивного відношення студента до неї" [12].

О. В. Кочкурова [7] вказує на 3 основні етапи становлення професійної ідентичності, виділені Т. С. Березіною: 1) первинний вибір – знайомство з професійною спільнотою, не приміряючись до неї (формується ціннісне ставлення до професії); 2) підтвердження чи ні первинного вибору, коли можуть змінюватися професійні уподобання студентів, виникати розчарування у своєму виборі або впевненість у ньому; 3) реалізація первинного

вибору в діяльності (ідентифікація зі своєю професійною діяльністю, входження у професійну спільноту, усвідомлення своєї професійної самостійності, ефективності). А особистісне і професійне самовизначення в період студентства може ускладнювати криза ідентичності.

Т. В. Міщенко [9] встановила, що серед 3-х параметрів профідентичності виділених Ю. П. Поваренковим (прийняття професії, себе в ній та цінностей професійного співтовариства), взаємодія яких лежить в основі її становлення, провідним її показником є прийняття професії. Ці параметри під час навчання у ВНЗ мають специфічну динаміку розвитку (гетерохронність криз ідентичності). За І. Є. Григорович [5], важливим чинником становлення профідентичності студентів є вплив учбової групи: рівень її розвитку, особливості індивідуальної та групової взаємодії студентів в ній, їх відносини в процесі навчання; її референтність для членів; орієнтованість на навчальні і професійні мотиви, цінності тощо.

Більшістю дослідників (І. Є. Григорович, Т. В. Міщенко, О. В. Кочкурова, У. С. Родигіною, Л. Б. Шнейдер) встановлено, що профідентичність в процесі навчання у ВНЗ змінюється нелінійно: 1-й, 3-й і 5-й курси супроводжуються яскраво вираженою її кризою. Студент-першокурсник як носій "шкільної" ідентичності поступово адаптується до світу обраної професії, а емоційна криза 1-го курсу помічається після першої сесії. Становлення студентської ідентичності частіше завершується до 3-го курсу (позиція суб'єкта навчально-академічної діяльності), але нерідко тут виникає криза ідентичності, пов'язана з переоцінкою цінностей, пріоритетів професійного шляху, сумнівами у правильності вибору професії (після практики з'являються реальні уявлення про неї) [5; 9; 12; 16]. Для студентів 3-го курсу домінуючим є стан мораторію профідентичності (активне намагання вирішити кризу ідентичності, пошук корисної для цього інформації) [7].

На 4-5-му курсі (залежно від типу ВНЗ) під впливом виробничої практики і орієнтації студентів на "післяузівське життя" у них починає складатися власне професійна ідентичність, але на 5-му курсі часто виникає її криза (сумніви в своїй професійній готовності, страх перед новою роллю, бажання повернутися в студентство, сильні переживання, а іноді розчарування професією. Найбільш стабільними для становлення профідентичності є 2-й і 4-й курси навчання. Студенти 4-го курсу достатньо знають про певну професійну діяльність, після професійних практик їх криза вже уляглася [5; 7; 9; 12; 16].

Л. Шнейдер [16] виявлено, що в цілому у студентів-психологів в процесі професійного навчання у ВНЗ досягається виразна, але пасивна ідентичність (не можуть чітко визначати шляхи підготовки для реалізації професійних цілей), лише певна кількість досягає виразної активної і стійкої профідентичності. У свідомості випускників ще слабко представлені умови праці (професійна реальність), а почуття компетентності і впевненості в своїх професійних силах нестійке.

Важливими умовами становлення профідентичності студентів і подолання її криз, що виділяються більшістю вчених [12; 13; 16] є: 1) активізація рефлексії та ідентифікації; 2) стимулювання до самопізнання та самовдосконалення; 3) самостійний вибір, прийняття обдуманих рішень, розрізнення своїх очікувань і реальності, професійне оцінювання і самооцінювання; 4) розвиток самоорганізації, засвоєння і переробка професійних ритуалів, моделювання образів майбутньої професійної діяльності і себе в ній; 5) цілеспрямоване формування етичних професійних орієнтирів (відповідальності, переживання власної професійної самоефективності, впевненості в реалізації свого потенціалу в професійній

діяльності); 6) розвиток міжособистісних стосунків в групі, формування професійних мотивів і цінностей, усвідомлення цілей життєвого шляху.

Вчені відмічають, що ціннісна та релігійна орієнтації в світогляді фахівця зв'язані з його мотиваційно-потребовою сферою та сприяють ефективному розвитку навичок професійної орієнтації в сучасному світі і становленню його професійної ідентичності. Таким чином, мотиваційно-ціннісний компонент особистості майбутніх фахівців є важливим чинником становлення їх профідентичності та результативності професійної соціалізації, вивчення якого дозволить, на нашу думку, оптимізувати вказані процеси.

Висновки. Отже, навчання у ВНЗ є одним з етапів професійної соціалізації, під час якої відбувається становлення професійної ідентичності студентів, яка є вагомим критерієм успішності їх подальшої професійної діяльності.

З'ясовано, що профідентичність студентів є самостійним психологічним феноменом, яка прямо пов'язана з характером емоційного відношення до майбутньої професії, мотивацією професійного навчання та має свої психологічні особливості: діяльнісний, імовірнісний, нерівномірний та індивідуальний характер розвитку. В основі її становлення – взаємодія 3-х параметрів: прийняття професії, себе в ній та цінностей професійного співтовариства, провідну роль серед яких грає перший. Ці параметри під час навчання у ВНЗ мають специфічну динаміку: нелінійність розвитку профідентичності, гетерохронність її криз. Частіше у випускників ВНЗ досягається виразна, але пасивна профідентичність, вони не можуть чітко визначати шляхи реалізації професійних цілей, мають нестійку впевненість в своїх професійних силах, слабко усвідомлюють професійну реальність.

Встановлено, що значущими особистісними чинниками становлення професійної ідентичності та результативності професійної соціалізації студентів є особливості їх ціннісних орієнтацій і мотивації. Тому, в **перспективі** ми плануємо емпірично дослідити особливості становлення профідентичності студентів в залежності від змісту їх ціннісних орієнтацій, мотивації та релігійного світогляду.

1. Андреева Г. М. Социальная психология / Г. М. Андреева. – М. : Изд-во МГУ, 1980. – 415 с.
2. Антонова Н. В. Проблема личностной идентичности в интерпретации современного психоанализа, интеракционизма и когнитивной психологии / Н. В. Антонова // Вопросы психологии. – 1996. – № 1. – С. 131–143.
3. Божович Л. И. Этапы формирования личности в онтогенезе / Л. И. Божович // Вопросы психологии. – 1979. – № 4. – С. 23–24.
4. Воробьева И. В. Профессиональная социализация будущих специалистов социальной работы: вопросы результативности / И. В. Воробьева // Социальная политика и социология. – № 4. – М. : Объединенная редакция РСФСУ, 2006. – С. 64–73.
5. Григорович И. Е. Особенности профессиональной идентичности разностатусных студентов различных курсов обучения : Автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / И. Е. Григорович. – М., 2009. – 22 с.
6. Зликов В. Проблема особистісної та професійної самоідентифікації в сучасній психології / В. Зликов // Соціальна психологія. – К., 2006. – № 5. – С. 128–136.
7. Кочкурова О. В. Динаміка професійної ідентичності майбутніх учителів у процесі професійної підготовки / О. В. Кочкурова // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 12. – Вип. 25 (49). – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – С. 200–205.
8. Крисюк Г. Я. Психологічні особливості соціалізації студентської молоді / Г. Я. Крисюк // Проблеми загальної та педагогічної психології. 36. наук. праць інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. – Т. 10, ч. 1. – К., 2009. – С. 229–238.
9. Міщенко Т. В. Становлення професійної ідентичності у студентів педагогічного вуза : Автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Т. В. Міщенко / Ярославский гос. педагог. ун-т им. К. Д. Ушинского. – Ярославль, 2005. – 23 с.
10. Москаленко В. В. Діяльність як принцип дослідження і фактор соціалізації особистості / В. В. Москаленко, В. Т. Циба // Українська психологія і сучасний потенціал. Матеріали Четвертих Костюківських читань. – Т. 2. – К. : Дак-К, 1996. – С. 198–204.
11. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціально-психологічні проблеми соціалізації особистості / Л. Е. Орбан-Лембрик // Соціальна психологія : Навч. посібник. – К. : Академвидав, 2003. – С. 89–127.
12. Родигіна У. С. Психологіческие особенности профессиональной идентичности студентов /

У. С. Родыгіна // Психологическая наука и образование. – 2007. – № 4. – С. 39-48. 13. Самарин Ю. А. Психология студенческого возраста и становление специалиста / Ю. А. Самарин // Вестник высшей школы. – М., 1969. – № 8. – С. 127-130. 14. Столяренко Л. Д. Педагогическая психология / Л. Д. Столяренко. – 2-е изд., перераб. и доп. – Ростов н/Д.: Феникс, 2003. – 544 с. 15. Формирование личности в переходный период от подросткового к юношескому возрасту / Под ред.

И. В. Дубровиной. – М., 1983. – 256 с. 16. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность: структура, генезис и условия становления // Автореф. дис. ... докт. психол. наук: 19.00.13 / Л. Б. Шнейдер / МГУ. – М., 2001. – 43 с. 17. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон / А. В. Толстых (общ. ред. и предисл.); А. Д. Андреева и др. (пер. с англ.). – М.: Прогресс, 1996. – 344 с.

Надійшла до редколегії

О. Кузьмінська, аспірант

ЕКОНОМІКО-ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ У ПОНЯТІЙНОМУ ПОЛІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

У статті здійснюється розмежування понять, що є близькими за своїм змістом до досліджуваної категорії, аналізується співвідношення економіко-психологічної адаптації з економічною соціалізацією, сутність та структура готовності особистості до матеріального самозабезпечення.

Separation of concepts that are close in content to the studied category is made in the article, the ratio of economic-psychological adaptation to the economic socialization; the nature and structure of the readiness of individuals to financial self-sufficiency are analyzed.

Сучасне українське суспільство характеризується глибокими соціально-економічними змінами, які здійснюють вплив на усі сфери життя населення. Нестабільність економічних процесів, притаманна українському перехідному суспільству, а отже і зростання вимог до особистості як до суб'єкта власного добробуту зумовлюють актуальність проблеми соціально-психологічної адаптації людини до нової економічної реальності.

Особливо гостро ця проблема постає перед молоддю людиною, яка отримує вищу освіту. Для багатьох із студентів вже в момент вступу до вищого навчального закладу актуальним стоїть питання практичного забезпечення достойного, суб'єктивно необхідного рівня власного економічного благополуччя. Ця проблема особливо гостро постає перед тими із студентів, для кого актуальними є як особистісні чинники економічної дезадаптації (нездатність проявити особистісні якості справжнього суб'єкта самозабезпечення власного добробуту), так і об'єктивні (загальна фінансово-економічна криза в країні, отже, інфляція, зниження рівня добробуту сім'ї студента, що відображується на її спроможності забезпечувати належний рівень його матеріального благополуччя).

Теоретико-методологічні основи концепції соціальної адаптації закладені у працях Е. Еріксона, А. Маслоу, Р. Мертона, Дж. Міда, Т. Парсонса, К. Роджерса, Е. Фромма, Дж. Хоманса та ін. У працях Н. Смельзера, П. Сорокіна, Н. Горлача, В. Лагутіна, Ю. Пачковського, В. Пилипенка, І. Попової, Е. Суїменка, Т. Тишки, А. Уледова, Л. Хижняк та ін. основну увагу приділено соціоекономічним аспектам дослідження знання та його впливу на економічну поведінку.

Проблеми адаптації людини до соціального середовища присвячені дослідження російських вчених Л. Буєва, А. Георгієвського, Л. Корела, Е. Маркаряна, Г. Царегородцева та ін. Проблемою адаптації особистості до умов мінливого суспільства займалися Е. Головаха, О. Донченко, А. Злобіна, І. Кононов, Н. Лукашевич, Н. Паніна, Н. Победа, А. Ручка, І. Рущенко, В. Тихонович та інші дослідники. Вивчення ставлення особистості та групи до соціально-економічних умов їх життєдіяльності займалися Н. Дембицька, А. Журавльов, В. Москаленко, В. Позняков, Фам Дан Куанг. Також досліджувались вікові особливості соціально-психологічної адаптації (О. Беленок), адаптації до соціально-економічних змін (Г. М. Зраковський, Е. К. Казакова, А. Л. Журавльов, А. Б. Купрейченко, Е. В. Харитонова); особливості соціально-психологічної адаптації різних прошарків російського суспільства до нового соціального середовища (Л. В. Міллер, В. І. Моросанова, Е. В. Харитонова, Л. Ф. Вязнікова, А. В. Махнач, А. І. Лактіонова); психоло-

гічні механізми і особистісні детермінанти адаптації (Т. А. Ребеко, Т. А. Індіна, А. В. Махнач, А. І. Лактіонова, А. О. Прохоров, Е. Г. Удачіна, С. В. Квасовец, О. П. Стерлігова, Т. С. Посохова); професійну адаптацію (Д. Н. Завалишина, Е. П. Єрмолаєва, Ю. Я. Голіков, А. Н. Костин, С. Ю. Манухіна, О. Н. Чернишева, Е. Л. Адашкін, Ю. Н. Тарасова); адаптацію людини до незвичних і екстремальних умов життєдіяльності (Л. Г. Дика, Г. Ю. Крилова, В. Н. Абрамова, Е. О. Лазебна, М. Е. Зелєпова, О. А. Істоміна, В. В. Павловський, Г. С. Дупін, Т. Н. Берг, М. А. Долгополова).

При аналізі проблеми взаємодії економічних і соціально-психологічних явищ, особливостей економічного і соціально-психологічного підходів до дослідження суб'єктів економічної діяльності ми брали до уваги теоретичні уявлення, викладені в роботах В. Автомова, Н. Андрєєвої, Т. Базарова, М. Бункіної, Г. Ван Вельдховена, К.-Е. Вернеріда, В. Верховіна, О. Дейнеки, А. Журавльова, А. Карнишева, А. Китова, В. Новікова, В. Попова, Ф. Ван Райя, В. Радаєва, М. Соколінського, Е. Тугаревої, А. Філіппова та ін.

Економічні реформи, впровадження ринкової системи відносин, динаміка економічної сфери висувають перед економічною психологією завдання вивчити низку питань, пов'язаних з економіко-психологічною адаптацією молоді та ставленням до особистої власності. Недостатньо розробленими залишаються теоретичні і практичні аспекти проблеми детермінації соціально-психологічної адаптації молоді людини в умовах економічної депривації, зокрема, за різних стилів матеріального забезпечення.

У науковій літературі існує велика кількість визначень адаптації, адже цією проблемою займалась значна кількість дослідників. У сучасному психологічному словнику адаптація тлумачиться як засвоєння норм і цінностей даного суспільства [17]. А. Реаном, А. Кудашевим та А. Барановим адаптація розуміється як "процес і результат внутрішніх змін, зовнішнього активного пристосування і самозміни індивіда до нових умов існування" [16; 5]. А. Бодров [4] визначає адаптацію як системну відповідь організму і психіки на тривалі і багаторазовий вплив факторів середовища, пов'язаний з перебудовою механізмів гомеостатичної регуляції, формуванням функціонального забезпечення життя та діяльності у відповідності з новими, зміненими умовами середовища.

В. Медведєв [12] визначає сутність процесу психологічної адаптації як процес формування у свідомості людини концептуальної моделі, що включає спосіб впливу, його об'єктивну і суб'єктивну значимість для наслідків взаємодії людини і середовища, стратегію і